

אי אפשר להיות הומו ולסבית במובן התרבותי המגביל של המונחים בלי לקרוא אנגלית, בלי להתחבר לארה"ב. אין הומו ולסבית עבריים באותה מידה שאין ביג-מק עברי. רגע לפני שישלחו לנו עותקים מה'קוויר' האמריקאי, נבנה אנחנו את המקור העברי. ניצור ישות ישראלית מקורית - קוויר עברי או עבריה - שמן היסוד משוחררת מההיסטוריה הקצרה של ההגדרות המיניות הסומות. נצמיח בארץ ישראל את דמותו הרב-גונית והמהפכנית של ה'חורג'

יש משהו מרגש בפרקי הזמן שבהם אוצר המילים בעברית אינו מספק. רגעים שבהם רעיונות חדשים מסתובבים בינינו בשפה זרה, עדיין זרים ובלתי שמות. זה הזמן לעשות בהם מעשים מגונים - לכלוא, לשבש ולעוות אותם לבלתי הכר. או לעשות בהם מעשים יפים - ליפות אותם ולהבהיר. "קוויר", איזה מונח מוזר. תייר זר ומנוכר בארץ עברית.

אסור להחמיץ את ההזדמנות. אם נזדרז ונצליח לתפוס לעצמנו איזו עמדת כוח, נוכל להשתלט על התייר ולעברת אותו. ואם נצליח לשוות לפרשנות שלנו איזו סמכות, נוכל אפילו לעצב מחדש את המונח חסר התרגום ולצקת בו תוכן מקורי, עברי, בעזרת תרגום יצירתי שלו. זה יכול להיות נחמד.

ההחמצה האחרונה שלנו הייתה ללא ספק ג'נדר. עד שהאקדמיה ללשון העברית נקראה לדגל (בעקבות פנייה אליה של הד"ר חנה הרצוג מאוניברסיטת תל אביב, כפי שמתואר בספר מין מגדר פוליטיקה), היה ברור לגמרי מהיכן הגיעה המילה ג'נדר, מי משתמש במילה זו ולמי היא נועדה. היה ברור שהיא זרה לתרבות שלנו והיה ברור שצריך להכיר את תרבותה על מנת להתוודע אליה. שנים ארוכות היא הסתובבה במחוזותינו משוחררת - לא מתורגמת.

ג'נדר היא מילה ותיקה. בהוראתה כמין, מקורה באנגלית ובצרפתית של ימי-הביניים שהושפעו מהלטינית. בהוראתה המקובלת כיום, היא קשורה כמובן לתרבות, להשכלה ולרעיונות הפמיניסטיים שצמחו בשנות השישים והשבעים של המאה העשרים וכן למדעי החברה - פסיכולוגיה וסוציולוגיה.

השימוש שנעשה יותר ויותר רווח במונח ג'נדר, בשונה מהמונח מין, נובע מההבחנה שנעשתה רווחת בין הביולוגי, הקבוע והבלתי ניתן לשינוי, לבין מה ששייך לתרבות ולחברה וניתן לעיצוב, לשינוי ולתיקון. מין הוא מונח מוחלט ויש בו ממד דכאני, וג'נדר הוא מונח יחסי ויש בו, לפיכך, ממד משחרר.

למעשה, במשך שנים רבות עצם ההבחנה הזאת בין התרבותי לביולוגי לא הייתה נגישה לאנשים המדברים עברית בלבד. קבוצה קטנה של חוקרות וחוקרים באקדמיה הישראלית, שנחשפה אליה, נדרשה ממילא לכתוב באנגלית ולפרסם באוניברסיטאות אמריקאיות כדי לזכות בקידום ודרגות גבוהות באוניברסיטה, ולכן קבוצה זו לא תרמה להפצת ההבחנה בקרב

דוברי העברית. מין הוא מין, זכר הוא זכר, נקבה היא נקבה. לא הייתה שום דרך לשנות את זה. לפחות לא בישראל.

רק בשלהי שנות התשעים הרבו העיתונות והאקדמיה בישראל - המושפעות מהעיתונות ומהאקדמיה בארצות הברית - להשתמש בג'נדר, ולכן נזקקו לתרגום, כך שדוברי עברית קיבלו לבסוף את המונח המתורגם, מגדר. מונח זה מקפל בתוכו התפתחות רעיונית שלמה. אלא שעכשיו עולה בעיה חדשה: אם תוהים מה זה מגדר, אפשר לענות ג'נדר, ואין צורך להסביר. אין צורך להבין.

הנה תרגום אפשרי למונח "קוויר": המילה "חורג", כתואר, כפועל וכשם עצם בהטיותיו השונות.

אבל לפני כן אני חושבת על חסרונן של מילים אחרות בעברית שהקוויר מתייחס גם אליהן:

הטרנסקסואל, הומוסקסואל ולסבית. האם יש טעם לגעת בהן, לתרגם גם אותן לעברית? חוקרי מקור המילים של מלון וובסטר מצאו כי המילים Heterosexual ו-Homosexual נכנסו לאוצר המילים המילוני בהוראתן הנוכחית רק ב-1892. המילה Lesbian, בהוראתה כהומוסקסואל ממין נקבה, הופיעה גם היא רק בשנות ה-90 של המאה ה-19. כפי שליליאן פיידרמן מתארת בספרה *Odd Girls and Twilight Lovers*, הסקסולוגים של סוף המאה ה-19 הם אלה שהגדירו כסטייה את מה שהיה מוכר עד אז כ"חברות רומנטית" ולגמרי לגיטימית בין נשים.¹

המילה קוויר, כנרדפת להומו וככינוי גנאי, הופיעה בתחילת המאה ה-19, ואילו קוויר כמוזר, כחורג מהנורמה ולא-קונבנציונלי, בלי קשר לנטייה מינית דווקא, הופיעה בראשית המאה ה-16.

מאז תולדות המיניות של מישל פוקו קשה לראות במונחים אלה - הומו, לסבית, סטרייט - עדות לאיזו חלוקה מהותית, נצחית ואוניברסלית. הפרשנות שהוא העניק לעצם הופעתן של מילים אלה במאה ה-19, משכנעת. לדבריו, הדיבור החדש והמפותח על מין, "פטיפט עצומה שהציוויליזציה שלנו דרשה וארגנה", דיבור שצמח במאה ה-19 והצריך חלוקה חדשה לקטגוריות ותתי-קטגוריות, בא "על מנת לגרש מן המציאות את צורות המיניות החורגות מן הכלכלה הנוקשה של הרבייה, באמצעות אמירת לאו לפעילויות הבלתי פוריות, החרמתן של ההנאות הצדדיות וצמצומן או מניעתן של הפרקטיקות שמטרתן לא הייתה העמדת צאצאים". פיידרמן מציינת בספרה שהתלות הכלכלית המוחלטת של נשים בגברים אפשרה לנשים לקיים קשרים רומנטיים ומיניים עם נשים אחרות אבל לא אפשרה ליצור זוגיות נשית ומשקי בית נשיים כאלטרנטיבה למשק הבית המסורתי התלוי בנישואים של אישה וגבר. לכן לא היה כל צורך להגדיר את קשרים אלה כסטיות. ברגע שנשים התחילו להשיג השכלה ועצמאות כלכלית בסוף המאה ה-19, נחלשה תלותן הכלכלית בגברים וכבר אפשר היה לקיים קשרים רומנטיים בתוך משק בית משותף של נשים. את זה ביקשו הסקסולוגים להגביל ולהגדיר כסטייה שיש להרתע מפניה וממנה להמנע.

Lillian Faderman, *Odd Girls and Twilight Lovers: A History of Lesbian Life in Twentieth Century America*,¹ London: Penguin, 1992.

פוקו טען כי המינוחים החדשים שניתנו לכל דפוס ההתנהגויות והמאויים - שתמיד התקיימו אך מעולם לא כונו בשמות ולא קיבלו משמעויות תרבותיות - שינו את פני החברה:

ההומוסקסואל של המאה ה-19 הפך לאישיות: הוא הפך להיות סוג של עבר, של תולדות חיים ושל ילדות. של אופי ושל צורת חיים. דבר מהווייתו הכוללת לא נמלט ממיניותו. היא נוכחת בכל ישותו, נחבאת בכל פרט בהתנהגותו, משום שהיא העיקרון הערמומי והפעיל תמיד שלה. מיניותו של ההומוסקסואל שקולה למהותו, לאו דווקא כחטא שהוא מבצע דרך קבע אלא כטבעו הייחודי.²

ביחס לכך הוסיף פוקו:

אסור לשכוח שהקטגוריה הפסיכולוגית, פסיכיאטרית, רפואית של ההומוסקסואליות כוננה, כבר מן הפעם הראשונה שבה אפיינו אותה - כתאריך לידה יכול לשמש מאמרו הידוע של וסטפל מ-1870 על התחושות המיניות המנוגדות - פחות כסוג של יחסי מין ויותר כאיכות מסוימת של הרגישות המינית. יכולת מסוימת של אדם להחליף בתוך עצמו בין הגברי והנשי. ההומוסקסואליות הופיעה כצורת מיניות ביום שבו סולקה מתחום מעשי הסדום לעבר סוג של אנדרוגיניות פנימית, הרמפרודיטיות של הנפש. עושה מעשי הסדום היה מי שמעד ושב וחטא. ההומוסקסואל הוא עתה זן בפני עצמו.³

לכאורה, אומר ההגיון, כי לפני שמתרגמים קוויר, צריך לתרגם הומו, לסבית וסטרייט. לא בהכרח, שהרי בניגוד לג'נדר ולקוויר - הומו, לסבית וסטרייט היו זה כבר במקומותינו למונחים שגורים/המוניים והם נאמרים בהטיות עבריות למדי. מבחינה זו, דווקא הסטרייט הוא החריג, הצורם במקצת. כמו כן עדיף לא להתעכב יתר על מידה על מונחים אלה - המוגבלים והמגבילים - שאותם מבקש הקוויר לפרק. עדיף לא לרדת לעומקם ולא לתת להם את התוקף שאותו מבקש הקוויר להפריך. מה אכפת לנו? שההומו והלסבית והסטרייט ימשיכו להתקיים רק כיצורים מערביים/זרים שהגדרתם היא לחלוטין תלויה הקשר, זמן ומקום, וכל התפתחות בהבנתם ובתרבות שהתפתחה סביבם תהיה תמיד באותו הקשר היסטורי מקומי - בארצות הברית ובאירופה - ושתמיד תגיע למחוזותינו באיחור של שנים אחדות, באמצעות מתווכים ובשפה זרה.

לא אכפת לנו. ממילא, אם ההומו והלסבית נקלטו בישראל, הייתה זו קליטה חלקית ומהסוג המסחרי, קליטה על תנאי - כמו זו של מקדונלד'ס ושל גאפ, רשתות המנוהלות בארה"ב ודמותן מעוצבת בנכר. ישראל מקבלת מהן רק עותקים.

² מישל פוקו, *תולדות המיניות I: הרצון לדעת*, תרגום: גבריאל אש, תל אביב: הקיבוץ המאוחד (הצרפתים - סדרה בעריכת אריאלה אזולאי ועדי אופיר), עמ' 25.

³ שם, עמ' 29.

כמו מקדונלד'ס וגאפ, גם המונחים הומו, לסבית וסטרייט לא הוטמעו. תרבויות אלה לא היכו שורשים עבריים - אי אפשר להיות הומו ולסבית במובן התרבותי המגביל של המונחים בלי לקרוא אנגלית, בלי להתחבר לארצות הברית. אין הומו ולסבית עבריים באותה מידה שאין ביג-מק עברי. ולכן, מדוע לא נשאיר את הדברים כך ונקפוץ על הזדמנות הפז הזאת. רגע לפני שישלחו לנו עותקים מהקוויר האמריקאי, נבנה אנחנו את המקור העברי. ניצור ישות ישראלית מקורית - קוויר עברי או עברייה - שמן היסוד משוחררת מההיסטוריה הקצרה של ההגדרות המיניות הסוטות. נצמיח בארץ ישראל את דמותו הרב-גונית והמהפכנית של החורג, ויבואו דוברי שפות אחרות להשתאות.

בתחילת שנות התשעים טבעה התיאורטיקנית תרזה דה-לורטיס את המושג *Queer Theory* בגיליון נושא בשם זה של כתב עת הפמיניסטי ללימודי תרבות *Differences*. לפי אחת ההגדרות, נובעת התיאוריה של הקוויר במידה רבה מכתביו של מישל פוקו ומרעיונות המובאים בספרה של ג'ודית באטלר *Gender Trouble*.

התיאוריה של הקוויר באה להבהיר ולהסביר, בין השאר, את המסגרות החברתיות והתרבותיות של המיניות (אבל היא טובה גם כביקורת של תחומי חיים ודעת אחרים). היא קובעת שאין אלה מסגרות טבעיות, מהותיות ונצחיות, אלא מסגרות תרבותיות וארעיות. היא ממקמת את היווצרותן בנקודת זמן היסטורית (שלהי המאה ה-19). היא מסבירה את הסיבות לשרטוטן של מסגרות אלה: ניסיון של הכוחות השמרניים בחברה להגן על פעולות הרבייה ולהרחיק כל דפוס המאיים לכאורה על פעולות אלה. היא קובעת שהדיכוטומיה - הומו או סטרייט - מחמיצה מגוון עצום של מינויות, מדחיקה ומלחיצה אותן.

התיאוריה של הקוויר מניחה - בעקבות באטלר - שזהותו המינית של אדם דינמית ועשויה להשתנות. היא כולה הצגה מתמשכת ולא תוצאה או ביטוי של איזו מהות נצחית. לכאורה, אם חותרים תחת דפוסי ההתנהגות, ההצגה וההמשגה שמהם מורכבת הזהות המינית, אם משנים ומחליפים אותם, אפשר לשנות את הזהות המינית עצמה. אם אדם שואף מעצם טבעו לחירות - או לזוהת אותנטית - הוא שואף מן הסתם לחרוג כל העת מהזהויות הנכפות עליו ולהגדיר את זהותו העצמית כל העת מחדש. כלומר, הוא אינו מפסיק לחפש ולהכיר את מגוון האפשרויות והדרכים להסביר, להבין ולחיות את העולם. כשהאדם מפסיק לחפש, הוא מפסיק להיות חופשי, במלוא מובן המילה.

התיאוריה של הקוויר מתארת את הכלכלה ואת המנגנונים של החריגות. היא מנסה לאתר את החורגים ואת המחריגים. אבל בניגוד גמור לתיאוריה הליברלית על אודות המיניות, היא אינה מבכה את החריגה ואת החריגות, והיא אינה מבקשת לרחם על החריגים, אלא מעלה אותם על נס. היא אינה רואה בהם יצורים חופשיים פחות מאלה הנמנים על הכלל - אלה השומרים על המסגרות הנתונות ונשמרים בתוכם.

ולכן, במיטבם, בני אדם עצמאיים וחופשיים הסוטים מן הכלל והיוצאים מהמסגרות שנקבעו להם אינם חריגים, אלא חורגים. האדם הקוויר הוא האדם החורג - באופן פעיל וללא לאות. הוא אינו החריג, בכוח אחרים ובלית ברירה. הוא אוהב את חריגותו וחותר תחתה כל הזמן. גם באשר לדפוס הפעולה הרצוי, מתנגדת התיאוריה של החריגות לתיאוריה הליברלית של המיניות. התיאוריה של החריגות אינה מבקשת מהחברה להניח לחריגים - לאפשר להם לחיות בשלום מחוץ למסגרת שקבעה. בניגוד לגישה הליברלית, היא אינה מבקשת לאפשר

להומואים ולסביות לעשות מה שהם רוצים בחדר המיטות, בתנאי שלא יעשו זאת בפרהסיה. היא מדברת בזכות החריגה אל מחוץ לחדר המיטות ואל תוך הפרהסיה. היא מבקשת להרוס את מנגנון החריגות - לנפץ את המחיצות ולהפוך את הכלל לעתיר חריגויות. היא מבקשת לעשות זאת כל הזמן, מכיוון שהמחיצות חוזרות ונבנות ואי אפשר לנוח.

בחיפוש אחר תרגום הולם לקוויר אפשר להתעכב גם על מוזר וזר ומוזרות וזרות. בארצות דוברות אנגלית היה הקוויר קודם כל מוזר ורק אחר כך הומו, ובכל אופן מילת גנאי, עד שההומואים לקחו אותו על עצמם והשתמשו בו לצרכיהם. אולם במעשה התרגום שאני מציעה כאן, אני מבקשת לוותר על ההיסטוריה הזאת של הקוויר - הקשורה לגמרי לתרבויות המערב - ולברוא קוויר עברי חדש, קוויר המשוחרר ממדכאים וכולו אסרטיבי, פעיל ומתנגד. לכן, "התיאוריה של המוזרות" היא לא התרגום המוצלח ביותר לטעמי. ישנן כמובן אפשרויות אחרות. גם המונח הזרה, למשל - המוכר מעולם האמצעים הספרותיים - אינו רע בהקשר זה. כאשר שימוש חדש במילה שגורה מסב את תשומת לבה של הקוראת למשמעויות שלה - זו הזרה.

התיאוריה של הקוויר תובעת מהקוראים - מהפרטים בחברה - התנסות דומה, ולכן "התיאוריה של ההזרה" הוא תרגום נחמד ל"תיאוריה של הקוויר". אבל נדמה לי שהמונח הזרה כלוא זה כבר בעולם הספרותי וכל השאלה שלו אל העולם של התיאוריה המינית יאבד משהו בדרך. נדמה לי שבמונחים חריגה וחריגות, בפועל לחרוג ובשמות חורג וחורגת, אפשר ליהנות מכמה עולמות: טעמו של הגנאי מורגש עדיין במילה חריגה אבל אינו משתלט עליה. המשמעויות הנלוות למילה חורג בעברית (כמו במקרים של אם חורגת ואח חורג) אינן סותרות את המשמעויות הקוויריות - היציאה מתוך המסגרות המשפחתיות הנורמטיביות - של חורג. בעיית הקורבנות והחולשה הקיימת במוזר ובחריג נפתרת מכיוון שנעשה שימוש בצורה הפעילה של השורש בבניין פעל, בזמן הווה - חורג, חורגת והפעולה חריגה - ולא בצורתו הסבילה. כמו כן נשמרת הדינמיות. החריגה, בהגדרה, אינה מצב נייח, אלא נייח. אם החורג עוצר לרגע ומפסיק לחרוג, משמעויות הדבר שהוא מקבל על עצמו את המסגרת שבה הוא נתון - בין שזו המסגרת הגדולה של הנורמלי ובין שזו המסגרת הקטנה יותר של הלא-נורמלי. ואילו הפוליטיקה של החריגה מבקשת לצאת ממסגרות ולשוב ולצאת מהן.

ג'ודית באטלר משכנעת כשהיא קובעת שמגדר וזהות מינית הם תוצר של חזרה כפייתית על דפוסים שהם כשלעצמם חזרה כפייתית על דפוסים אחרים. אין עותק מקורי שאותו משכפלים, אין מקור שאותו מחקים. אנחנו יכולות להתנהג, לכאורה, "כמו אישה" ו"ללבוש זהות לסבית" אבל אי אפשר למצוא את הנשיות או הלסביות המקורית שאותן אנו לומדות לקיים. אם נשים רבות ישנו את הדפוסים המגדירים - את הנשיות או את הלסביות - ויחזרו על הדפוסים החדשים פעמים רבות, תיווצר הגדרה חדשה לנשיות, ואולי גם הגדרה חדשה לזהות הלסבית (ואפשר שההגדרה של הלסביות תתפורר מכיוון שהיא תלויה לחלוטין בהבדל בינה לבין הגדרת הנשיות).

זו לא משימה פשוטה - להיות אישה חורגת. האישה החורגת מגדירה את עצמה מחדש באופן תמידי אל נוכח הדפוסים הרווחים. היא צריכה ללמוד לזהות דפוסים אלה ולחשוף אותם ככאלה - דפוסים ולא תכונות טבעיות. ברגעים שהיא מצליחה בכך היא משוחררת, היא יכולה לעוף. ברגעים שהיא נכשלת - כלומר, משתייכת למסגרת ולקבוצה ומפסיקה לחרוג - היא

יכולה ליהנות מהחמימות שבקן ומהרוגע שבמנוחה, אבל עד מהרה תרגיש חוסר מנוחה ורצון לממש את יכולת התנועה והתעופה שלה. האישה החורגת מעדיפה, כך נראה לי, לנוע ולנוע אפשר גם בעברית.^a

^a התפרסם בכתב העת רסלינג, גיליון 7, קיץ 2000